
OSMANLI
MODERNLEŞ(TİR)MESİNDEN
CUMHURİYET
MODERNLEŞ(TİR)MESİNE GEÇİŞ:
TARİHSEL/TEORİK BİR OKUMA

*Adem ÇAYLAK** - *Adem ÇELİK**

ÖZET

Devletin bekasını merkeze alan cumhuriyet modernleşmesi, Osmanlıdan cumhuriyete geçiş sürecinde biçimsel dönüşümler yaşanmış olmasına rağmen, Türk-İslam imparatorluklarının nizamı âlem, kadim devlet anlayışın özsel olarak devamıdır. Devlet-toplum-birey denkleminde Osmanlı'da olduğu gibi cumhuriyette de devlet, birey ve toplum karşısında her zaman önemli bir konumda olmuştur. Çalışmanın amacı Türk-İslam imparatorlukları geleneği ile biçimsel anlamda örtüşen Batı etkisiyle oluşan Osmanlı modernleşmesi ile Cumhuriyet Türkiye'si arasındaki süreklilikleri açığa çıkarmaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı modernleşmesi, Cumhuriyet modernleşmesi, Nizamı Âlem, Adab, Din-ü Devlet, Devletin Bekası.

* Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniv. İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

* Arş. Gör., Kafkas Üniv. İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

GİRİŞ

Tarih, bir bakıma belirli sembol, kavram ya da sayılarla kimi zaman mitleştirilip yüceleştirilen, kimi zaman da “sapmalar”la izahı çalışılan simgelere bürünmüş olayların içinde sessizce aktığı bir su yatağına benzer. Aslına bakılırsa yatakta akıp giden milletlerin dünyaya bakış açılarını yansıtan karakterleridir. Mardin’in ifadesiyle, “Bir milletin dünya görüşünü, tarih literatürü kadar çok az şey yansıtmaktadır”.¹ Bu açıdan bakıldığında, Türk tarih algısının da, Türkiye’de son yıllarda ortaya çıkan siyasi felsefedeki değişimleri gayet iyi yansıttığı söylenebilir. Bu haliyle, Türkiye’de sembolikleştirilen her tarihi dönem, belirli dünya görüşlerinin imgeler dünyasında şekillendirilmektedir. Cumhuriyet modernleşmesiyle yeni bir tarih, yeni bir milli kimlik ve bu kimliğe uygun bir milli din yaratma sevdasında olan cumhuriyet seçkinleri, verili gerçekliğe, tarihsel ve toplumsal tahayyülün içinden bakmayıp ve toplumun kültürel kodlarının farklılıklarını hesaba katan bir çerçeve içinde yaklaşmayıp, kaynağını pozitivist ilerlemecilik (düzen ve birlik içinde ilerleme/ilerletme)² yaklaşımdan alan belirli ilkeler demeti doğrultusunda, “toplumu siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel tüm yönleriyle değiştirmeyi, yenileştirmeyi, çağdaşlaştırmayı amaç edinmek”³ mantığı ile tarihi sürekliliğin inkârı anlamına gelecek özsel bir kopuş gerçekleştirmeyi amaç edinseler de, içerdiği zihniyet dünyası ile kendisinden önceki tarihi dönemecin farklı formda yeniden üretimi anlamına gelmekle kalmayıp Türkiye’nin siyasi tarihini, belirli siyasal yönelimlerin elinde “donduran”, “mitleştiren” ve “kutuplaşmalarla” anlaşılabilen bir hüviyete büründürmüşlerdir. Bu şekildeki bir tarih algılaması ise, Türkiye’nin siyasal yaşamının kendi içinde cereyan eden süreklilik ile kırılma dönemlerinin kimi ayrıntılarının görünmesini zorlaştırmakla kalmamakta, hatta tarih içindeki “dip akıntılarını” görmezden gelen bir tür “tarihsizlik” yaratabilmektedir.

Osmanlıdan cumhuriyete geçişte, biçimsel anlamda kırılmalar yaşansa da, özsel anlamda süreklilik esastır. Cumhuriyet Türkiye’sinde Osmanlı Devletinde olduğu gibi devletin bekası kaygısı merkezi önemini korurken devletin bekasının meşruluk temelini oluşturan değerler manzumesinde bir dönüşüm yaşanmıştır. Osmanlıda, devletin bekasının meşruluğu geleneksel/dini değerlerle sağlanırken, cumhuriyette seküler/modern değerlerle sağlanmaya çalışılmıştır. Osmanlı’dan cumhuriyete geçişte ciddi bir dönüşüm yaşandığına

¹ Şerif Mardin, “Türk Tarih Yazımında Son Eğilimler”, Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi** (İstanbul: İletişim, 1991) içinde, s. 291.

² Taha Parla, **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları**, Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Oku, Cilt 3 (İstanbul: İletişim, 1995), s. 324.

³ Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2003), s. 217.

yönelik zengin bir literatür olmasına rağmen, bu literatürün büyük bir kısmı gözünü cumhuriyet-saltanat, hilafet-laiklik, çoğulcu millet sistemi-milliyetçilik dikotomileri ve bu alanlarda yaşanan dönüşümlere dikmiştir. Ancak Osmanlı'dan cumhuriyete geçişte ciddi bir dönüşüm yaşandığını söyleyebilmek için, devlet-birey-toplum ilişkilerinde bir dönüşümün olup/olmadığına bakmak gerekmektedir. Osmanlıdan cumhuriyete geçişte birey, devlet ve topluma göre üstün bir konuma geçmemiş, klasik Türk-İslam toplum yapısının en önemli özelliği olan güçlü devlet anlayışı, cumhuriyetle birlikte seküler kavramlarla yeniden üretilmiştir. Osmanlı modernleş(tir)mecilerinin devleti içine düşmüş olduğu "acizlikten" nasıl kurtarabiliriz sorusuna vermiş oldukları yanıtla cumhuriyet modernleş(tir)mecilerinin vermiş olduğu yanıt farklı olmakla birlikte, sordukları sorunun aynı olduğu gerçeğini göz önünde bulundurmaman bir değerlendirme biçimi zorunlu olarak, gözünü süreklilikten daha ziyade kopuşlara dikmiştir. Devletin bekasının merkezi konumda yer alması, siyasal-hukuki-toplumsal yapının devletin bekasını yeniden üretecek şekilde dizayn edilmiş olması bağlamında Cumhuriyet Türkiye'si ve Osmanlı Devleti arasında süreklilik mevcuttur ve bireyin devlete karşı önemli bir konuma yerleşmemiş olması, "modern" değerlerin devletin bekasını sağlayacak şekilde formüle edilerek "köksüzleştirilmesi" Osmanlı'dan cumhuriyete geçişte özsel bir kopuşun yaşanmamış olduğunun en açık göstergesidir. Laiklik, halkçılık, milliyetçilik, cumhuriyetçilik ve hatta devletçilik gibi Kemalist ilkelere devletin bekasının yeniden üretiminin seküler araçları olmakta, ancak bireyin ve toplumun devlet karşısında ikincil hatta devletin bekası için araçsal olma konumundan kurtulmasına sebebiyet vermemekte, aksine bireyin ve toplumun devlet karşısında "araçsal" konumunu pekiştirmektedir. Bu çalışmanın amacı Osmanlı ve Cumhuriyetin, devleti birey ve topluma karşı birincil pozisyona yerleştirmek, devletin bekasına merkezi önem atfetmek bağlamında, özsel olarak aynı anlayışın uzantısı olduğunu göstermektir

I. KLASİK OSMANLI DEVLET ANLAYIŞININ CUMHURİYETE İNTİKALİ

Bu açıdan bakıldığında cumhuriyet modernleşmesi, Osmanlı modernleşmesinin bir ürünü olmakla birlikte, ondan da öte Türk-İslam İmparatorluklarından beri devam edegelen nizam-ı alemliliğin gereği olarak içindeki toplumsallıkları birlik ve düzen uğruna dengede tutma ve ona sürekli bir biçim vermeyi önceleyen devlet ve bürokrasi eksenli merkezîyetçi yönetsel ve siyasal felsefi zihniyetin⁴ modern formda devamından başka bir şey değildir. Klasik Os-

⁴ Şerif Mardin, "Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset* (İstanbul: İletişim, 1992) içinde, s. 207-209; Halil İnalcık, "The Nature Of Traditional Society: Turkey",

manlı siyaset ve yönetim felsefesinin önemli bir yönünü teşkil eden patrimonyal aşkın devlet olgusu ve örf-i sultani ve *adab* ilkesi gereğince padişaha şeriatından bağımsız olarak “gereklilik-ussallık” ve “kamu maslahatı” uğruna “devlet yönelimli ve seküler” kural koyma hakkının tanınması,⁵ Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan modernleşme sürecine hâkim olmuştur. Bu sürece bağlı olarak tarihsel kökleri Osmanlı Enderun ocaklarındaki toplum-sallaşmalara uzanan, daha sonra kalemiye tabakasından çıkan ve batılı-laik okullarda eğitim gören Yeni Osmanlı, Jön Türk, ve Kemalist seçkinleri asker-sivil bürokrasi için devlet ve devlet maslahatı, seçkinlerin elinde topluluğun genel uyumunu sağlayacak ve bir arada tutacak kendinde zati bir güç olarak tasavvur edilmiştir.⁶ Başka bir deyişle, bu aslında eski Osmanlı geleneksel *adab* geleneğinin mekanik bir sekülerlik biçimiyle diriltilmesi anlamına gelmektedir.⁷ Cumhuriyetle birlikte devletin dayandığı normatif çerçeve değişmeye yüz tutsa da klasik dönemdeki “kişisel ve keyfi” olmayan belli kurum ve normlar üzerine dayalı klasik “aydınlanmacı despotizm” (ılımlı aşkın devlet),⁸ bu kez seçkin asker-sivil bürokratların elinde Batı orijinli Aydınlanma felsefesi ve toplumu pozitivist bir biçimde inşa etme sürecine bağlı olarak devlet siyasetinde tek ölçütün “akıl ve bilim” olması gerektiği fikriyle bütünleşerek -formu değişse de içeriği aynı kalan- Osmanlı’dan Cumhuriyet’e tevarüs etmiştir. Ülkesi üzerinde yaşayanlara bir “mülk” olarak bakan ve siyasal egemenliği de “mülkiye(t)”⁹ olarak tasavvur eden patrimonyal aşkın/güçlü devlet olgusu, yeni devlete bir millet yaratmak isteyen ve onu devletle organik bir bütünsellik içinde tasarlayarak “sınıfsız, kaynaşmış bir toplum” ülküsü Kemalist cumhuriyetçi seçkinlerin elinde “halk için halka rağmen” formülüyle devreye sokulmuştur.¹⁰ Bu aslında kökleri Osmanlı’da saklı patrimonyal devlet geleneğinin, Kemalist seçkinler elinde topluma derinlemesine müdahale imkânı veren daha paternalist bir karaktere bürünmesidir.

Öte yandan Orta Asya Türk ve Moğol devlet geleneği ile Maverdi ve Farabi gibi İslam düşünürlerinin toplumsal düzenin korunması ve adaleti te-

(eds.) R. E. Ward and D. Rustow, *Political Modernization in Japon and Turkey* (Princeton: Princeton University, 1968) in, s. 42.

⁵ Metin Heper, *Türkiye’de Devlet Geleneği*, Çev. Nalan Soyarı (Ankara: Doğu Batı, 2006), s. 55-56.

⁶ Süleyman Seyfi Öğün, *Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye* (İstanbul: Bağlam, 1995), s. 36.

⁷ Heper, *Türkiye’de Devlet Geleneği*, s. 89.

⁸ A. g. e., s. 61-74.

⁹ Osmanlı’nın Tanzimat döneminde kurulan (1859) ve temel amacı devlete yönetici yetiştirmek olan Mülkiye Mektebi’nin de siyasal egemenliği “akıl” ve “bilim” eksenli kurmanın bir aracı olarak örgütlenmesi ve isminin de toprak egemenliği yanında siyasal egemenlik anlamına gelen mülkiye olarak adlandırılması da manidardır.

¹⁰ Ahmet İnsel, “Giriş”, Der. Ahmet İnsel, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemalizm*, Cilt 2 (İstanbul: İletişim, 2006), s. 18-21.

min açısından devlete öncelik tanıyan İslam yorumlarından esinlenen Osmanlı klasik siyasal düşüncesinde dinin muhafazası için devletin güçlü olması gerektiği anlamına gelen din ü devlet¹¹ anlayışı ve başta bulunan sultanın maslahat ve örf gereği ve *adab* ilkesi mucibince şeriatın bağımsız kural koyma geleneğinin (örfi hukuk) vücut verdiği devlet maslahatı (hikmet-i hükümet) geleneği,¹² gerek Osmanlı modernleşmesinde gerekse Cumhuriyet modernleşmesinde devleti, Batı Avrupa ülkelerinde egemen olan değerlere göre toplumsal/siyasal bir biçimde örgütlendirmek ve ona uygun bir biçimde düşün ve davranış kuralları çerçevesinde dönüştürmek isteyen seçkinlerin zihin dünyasını belirlemiştir. Her ne kadar Osmanlı modernleşmesinde modernleş(tir)menin öznesinin devlet ve kurumları olduğu, Cumhuriyetle birlikte geçmişin değer ve bağlarından (din ve etnik köken) tümüyle koparılmak istenen topluma, çok daha radikal ve dikey müdahale anlamına gelen milli bir şuur aşılamanın hedeflendiği ve toplumun yasaklayıcı ve yaptırımcı bir biçimde dönüştürülmek istendiği kabul edilse bile¹³, nihayetinde öz aynen korunmuş ve devlet siyasal meşruiyeti kendi tekelinde tutmaya devam etmiştir. Başka bir deyişle Cumhuriyetle birlikte Kemalist devrimlerin esin verdiği yeni Türkiye devleti, toplumu İslami/geleneksel Osmanlı geçmişinden uzaklaştırarak felsefi olarak Aydınlanma yüzyılı, Fransız devrimi ve pozitivist-solidarist/korporatist anlayışın biçimlendirdiği ulusçuluk ve laiklikle topluma yeni bir kültürel temel inşa etmek istemesine rağmen, siyasal değişimde -meşruiyet içeriği değişse de- devlete ve seçkin anlayışa öncelik tanıdığından yapısal, davranışsal ve özellikle de zihniyet olarak tevarüs ettiği Osmanlı'nın bir devamı niteliğindedir.¹⁴ Böylesi bir kavramlaştırmada devletin "İslami" ya da "seküler/laik" karakteri önemli değildir. Bu açıdan Cumhuriyet dönemi siyasal kültürü de aynı geleneğin ve zihni yapının başka bir formatta devamından başka bir şey olmayan devlet kavramlaştırmasından nasibini almıştır ve almaya devam etmektedir.¹⁵ Bu bakımdan mesela klasik dönem Osmanlı'daki din ü devlet anlayışı ile Osmanlı modernleşmesinde, dönemin Batılı Darwinist-materyalist düşünürleri Büchner ve Isnard ve kitle psikoloğu Le

¹¹ Şerif Mardin, "Modern Türkiye'de Din ve Siyaset", *Türkiye'de Din ve Siyaset* (İstanbul: İletişim, 1993) içinde, s. 117.

¹² Halil İnalçık, "Osmanlı Hukukuna Giriş", *AÜSBFD*, C. XIII, N. 2 (Haziran 1958), s. 106-107; Halil İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam", der. Mustafa Özel, *Tarih Risaleleri* (İstanbul: İz Yay, 1995) içinde, s. 20-21.

¹³ Ahmet İnsel-Cengiz Aktar, "Devletin Bekası İçin Yürütülen Çağdaşlaşma Sürecinin Toplumsal Sorunları", *Toplum ve Bilim*, 31/39 (Güz 1985-Güz 1987), s. 21-22.

¹⁴ Ali Kazancıgil, "Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm", Derl. Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* (Bursa: Alfa Aktüel, 2007) içinde, s. 172.

¹⁵ Adem Çaylak, "Türkiye'de Siyasal Muhalefet Kültürü", *Türkiye Günlüğü* 89 (Yaz 2007), s. 143.

Bon'un fikirlerinden esinlenen Abdullah Cevdet, Beşir Fuat ve Rıza Tevfik gibi Askeri Tıbbiye'de yetişen biyolojik materyalistler ile August Comte sosyolojisiyle beslenen Ahmet Rıza gibi pozitivistlerin elinde dinin, toplumsal içeriği bakımından ilerlemede bir araç olarak kullanılmak istenmesi arasında bir fark yoktur.¹⁶ Aynı şekilde dinin Durkhemci bir biçimde toplumsal yapıştırıcı ve birleştirici yönünden yararlanılması konusunda, devlet merkezli milli bir kimlik inşa etmek isteyen Jakoben Kemalistlerin elinde dine, Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi son dönem Osmanlı modernleşmecilerinin "Türkleştirilmiş" bir din inşa etme geleneğinin takip edilerek, "milli" bir karakter vermek istenmesi de aynı geleneğin bir devamı niteliğindedir.

II. MODERNLEŞ(TİR)ME: TANZİMAT'TAN CUMHURİYETE

Belirgin bir biçimde Tanzimat'la girilen ve I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde devam eden Osmanlı modernleşmesiyle öz açısından bu sürecin bir devamı niteliğinde olan Kemalist cumhuriyet modernleşmesinde iktidarın dizginlerini ele geçirmiş bürokrat ve aydın tabakaya hâkim olan zihniyet ve davranış biçimi, geleneksel Osmanlı devlet adamı ve resmi ulemaya hâkim olan zihniyetten pek farklı değildir. Özellikle Kemalistler, cumhuriyet dönemi ile birlikte çağdaş Batılı laik değerlerin yön verdiği yepyeni bir değerler manzumesi üzerine oturan ulus-devlet tipi bir toplumsal ve siyasal organizasyon biçimi ve yaşam tarzı benimsendiğini iddia etseler de, biçimsel değişikliklerin ötesinde Kemalist cumhuriyet modernleşmesinin fikri kökenleri, Türk-İslam İmparatorlukları geleneğinden gelen geleneksel Osmanlı devlet adamına hâkim olan toplumsal tabakaları içtimai mevkilerinde tutma anlayışının bir tezahürü olan düzenleyici ve denetleyici tavrı, toplumu "tanzim" (düzenlemek) edici bir süreçten geçirmek isteyen Tanzimat bürokratına, kitleleri Batı'nın "bilim" ve "fenni" ile aydınlatıp dönüştürmek isteyen Jön Türk Osmanlı aydınına ve aynı gelenekten gelen cumhuriyetçi seçkin aydına da hâkim olmuştur. Osmanlı'dan cumhuriyete uzanan tarihsel süreçte, devlet yönetiminde on sekizinci yüzyılın sonundan başlayarak on dokuzuncu yüzyılda giderek etkinliğini artıran "laik" bürokrat taifesi, bir çözülüşün içinde olduğuna inandıkları Osmanlı'da devlet mekanizmasını güçlendirerek dağılmanın önüne geçebileceklerini düşünmüşlerdir. Daha sonradan tüm Osmanlı sivil-asker bürokrat taife ile Batılı eğitimden geçmiş aydınlara hâkim olan devlet eksenli "bürokratik stil", yönetimi, sosyal ilişkilerin güç boyutu üzerinde algılayan geleneksel "devlet maslahatı" (*reason of state*) anlayışından ilham alan işbilir, ampirik

¹⁶ M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi* (İstanbul: Üçdal, 1981; Bu konuda geniş bilgi için, Atilla Doğan, *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üni., 2006), özellikle üçüncü bölüm.

görüşlü ve pragmatik bir grup "laik" memurlar arasındaki özel bir tavrın ürünü olarak ortaya çıkmıştır.¹⁷ Bu bakımdan ülkede kanun hâkimiyetini tesis etmek isteyen Tanzimat bürokratinin düşün dünyasını biçimlendiren Batı kaynaklı kameralizm (kanunla halka empoze edilen iktisadi refah devleti ve güçlü bir devletle yapılan siyasal/toplumsal planlama anlayışı)¹⁸ ve merkeziyetçi devlet kurucularının tekellerinde tutmak istedikleri gücü parçalayan her türlü unsuru ortadan kaldırmaya dönük "aydın despotizmi" de denilen devleti tek elden yönetme girişimi, Osmanlı'dan cumhuriyete uzanan tarihsel dilimde modernleşmenin egemenliği tek elde toplayan, merkezden idare edilen ve bütün birimleri birbirinin eşi bir devlet yapısı kurmaya dönük yüzünü açığa çıkarmıştır. Bu aslında devletin bekasına dayalı geleneksel Osmanlı yönetim felsefesinin, devlet eksenli tepeden inşaya dayalı Türkiye modernleşmesi ile örtüştüğü anlamına gelmektedir. Daha sonra bu yönelim, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuracak seçkinlerin, toplumu "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kütle" olarak tasavvur ettikleri korporatist tavrılarında açıklıkla görülecektir. Çünkü Kameralistlere göre güçlü bir devlet, aynı zamanda güçlü ve problemsiz bir orta sınıfa dayanan bir devlettir. Bunun altında, tebaaya eğitim ve ticareti kolaylaştırarak, onları birer "üretici" haline getirmek ve bu yolla elde edilen vergilerden yeni tipte bir orduyu, bürokrasiyi ve devlet kurumlarını güçlendirmek gerektiğini fikri yatmaktaydı.¹⁹

Osmanlı devlet adamlığı idealini sürdüren Tanzimat reformları ve sonrasında gelişmeler "devletin güçlendirilmesi" amacından bağımsız olarak ele alınamayacağı için²⁰ yukarıda belirtilen merkezin bürokratik düşünüş ve davranış tarzı yerine oturacaktır. Çünkü Batılı tarzda gerçekleştirilen reformların arkasındaki itici güç, "devlet gücünü modern yöntemlerle yetiştirilmiş bir ordu ile desteklemek ve bunun için teknolojik ve ekonomik kalkınmayı sağlamak" olmuştur.²¹ Bu da Tanzimat dönemi devlet adamlarının otoriter bir yönetim anlayışının temsilcisi olmak durumunda buldukları ve otokratik bir modernleşmenin yolunu açtıkları anlamına gelmektedir.²² On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı yöneticilerinin, yönetimi merkezileştirmek amacıyla devlet ve uyrukları arasında ana güçlerin olmamasına dayanan geleneksel ideali can-

¹⁷ Şerif Mardin, "Türkiye'de Din ve Lâiklik", *Türkiye'de Din ve Siyaset* (İstanbul: İletişim, 1993) içinde, s. 42-43.

¹⁸ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* (İstanbul: İletişim, 1996), s. 211-212.

¹⁹ Şerif Mardin, "XIX. Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti", *Türk Modernleşmesi* (İstanbul: İletişim, 1991) içinde, s. 84.

²⁰ Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi* (İstanbul: İletişim, 1993), s. 126.

²¹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (İstanbul: Doğu-Batı Yay., 1978), s. 69.

²² İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (İstanbul: Hil, 1983), s. 14, 35, 65.

landırmaya çalıştıkları²³ göz önünde alındığında, Osmanlı'dan cumhuriyete uzanan otoriter yönetim anlayışının hangi temellerden beslendiğini göstermektedir. Bu reformcu bürokrasi, bu gayeye matuf olarak, reformun ilk can alıcı noktası olarak, askeri ve sivil bürokrasiyi hazırlayan eğitim kurumlarının modernleştirilmesini seçmiştir. Devletin gücünü yenileme ile ilgili askeri, idari, hukuki ve diğer alanlarda yapılan tüm reform çabaları, bürokratin almış olduğu eğitimin amaçları açısından önemlidir. Osmanlı devlet adamlarının amaçlarına çok benzeyen amaçlara yöneltilmiş Fransız "*Grandes Écolés*"ünü model olarak seçen on dokuzuncu yüzyıl reformcuları, "devletin çıkarlarını" göz önünde tutan iyi yetişmiş, bilgili bürokratik seçkinler yetiştirmeye yönelik eğitim kurumlarının açılması gerektiğine inanmışlardır.²⁴

Eğitim alanındaki bu gelişmeler, Osmanlı'da devlet gücünü her şeyin üstünde tutan bir "laik" bürokrat tabakanın oluşturulmaya çalışılmasıyla ilgilidir. Başka bir deyişle, eğer Batı müesseseleri ve bu arada eğitim kurumları devleti ihyaya muktedir ise benimsenmiştir.²⁵ Aslına bakılırsa bu anlayış, klasik Osmanlı döneminde devletin düzenleyici rolü konusunda resmi ulemanın toplum nezdinde sağladığı meşruiyetin yeni şartlarda ona paralel bir biçimde oluşturulan "laik" ulema camiası ile devam ettirilmesi idi. Yani toplumsal cemaatler ile onların ideolojisini paylaşan ulema arasındaki kadim bağlar yeni süreçte "laik" cemaatte yeniden oluşturulmuştur. Böylece cumhuriyetle birlikte daha da netleşen genel bir laikleşme ve millileşme modelinin parçası haline gelen eğitim, aydınlanmacı reformlarla toplumu dönüştürmek ve kendisine bağımlı kılarak biçimlendirmek isteyen devlet için en elverişli araçlardan birisi olmuştur.²⁶ Eğitim reformuna ilişkin söylenebilecek önemli bir husus, eğitimin, Osmanlı-Türk bürokrasisinin seçkin grubunu diğer toplumsal gruplardan ayıran en önemli kriter olmaya başlamasıdır. Bu dönemde olan bürokratların almış olduğu eğitim, sosyo-ekonomik kökene baskın olmuş ve siyaset yapımı için gerekli kriterlerin kaynağı olmuştur.²⁷ Bu durum, on dokuzuncu yüzyılda giderek iktisadi temelli "Müslüman orta tabaka"nın çökmeye başlamasıyla birlikte, Türk tüccar ailelerinin çocuklarını "kâtip" ve "memur" yetiştirmek için çok çaba sarf etmeleri göz önüne alındığında daha da berraklaşmaktadır. Böylece, bu dönemden başlayarak Türkiye'nin "orta tabaka"sının

²³ Şerif Mardin, "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", **Türkiye'de Toplum ve Siyaset** (İstanbul: İletişim, 1992) içinde, s. 56.

²⁴ **A.g.e.**, s. 56.

²⁵ Şerif Mardin, "Türkiye'de Din ve Lâiklik", **Türkiye'de Din ve Siyaset** (İstanbul: İletişim, 1993), s. 47.

²⁶ Etyen Mahçupyan, "Kemalizm Pozitivizm ve İktidar, Devlet/Ulema İlişkilerinde Modern Durum", **Doğu Batı**, S. 7 (Mayıs-Temmuz 1999), s. 97-99.

²⁷ Metin Heper, **Bürokratik Yönetim Geleneği** (Ankara: ODTÜ İdari Bilimler Fak., 1973), s. 63-64.

"devlet çıkarı"nı her şeyin üstünde gören bir memurlar taifesine dayandığı görülecektir.²⁸

Bu sürece bağlı olarak Tanzimat döneminin sonlarına doğru Osmanlı'da Tanzimatçı Reşid Paşa'nın "aydın mutlakiyetçiliği" geleneğini sürdüren Âli Paşa'nın devlet yönetiminde "şahsi bir diktatorya" tesis etme girişimi doğrultusundaki çabalarına²⁹ ve Reşid, Fuat ve Âli Paşa'dan oluşan "vüzera hegemonyası"nın hürriyet karşıtı tutumlarına "liberal-dini"³⁰ bir tepkide bulunan ve öncülüğünü Ziya Paşa, İbrahim Şinasi Efendi, Namık Kemal, Ali Suavi'nin yaptığı bir grup gazeteci-aydından müteşekkil Yeni Osmanlılar hareketine³¹ hâkim olan anlayış, onların entelektüel geçmişlerine bakılarak daha iyi anlaşılabilir. Bir kere, Yeni Osmanlıların dünya görüşünün şekillenmesinde İslami ve geleneksel Osmanlı entelektüel mirasın, devletin topluma ilişkin "siyasal mükellefiyet"inin olduğuna dair görüşün, devleti yönetmeye ilişkin "daire-i adalet" teorisinin ve Platon'dan yansımaları olan İslam filozoflarınca (örneğin Farabi) tekrarlanan "filozof-kral" idealinin önemli bir payı vardır.³² İkinci olarak Yeni Osmanlılardaki "hürriyet" fikri, Batılı anlamda "şahsi hakların" korunmasına yönelik değil, aksine toplumun işleyişinin istenilen tarzda tutulmasıyla ilgili geleneksel damarlardan beslenen "kollektivist bir hürriyet" anlayışı etrafında odaklanmıştır.³³ Bu hürriyet mefhumu bir toplum gerçeğine bağlanabilmiş, yani toplumsal temelli olabilmiş bir gerçeklikten uzak kalmıştır. Öyle ki bu durum, Yeni Osmanlılardan sonra gelen Jön Türkler ve diğer Osmanlı aydınlarının hürriyetçi neşriyatlarında aynen tekrarlanmıştır. Bu neşriyatlarda da hürriyet mefhumu, romantik ifadeden öteye geçememiştir. Tüm Osmanlı aydınlarının protestolarını içeren yayınlarda hürriyet fikri, sosyal bir muhtevadan yoksun kalmış ve cumhuriyet modernleşmesi ile birlikte de içinde halkı olmayan halkçılık jargonuna tevarüs etmiştir. İkinci olarak burada Yeni Osmanlılar dâhil, sonradan "devleti kurtarmaya" ve yeni bir toplum-devlet görüşü serdetmeye yönelik Jön Türkleri, İttihad ve Terakki üyelerini ve daha "radikal" bir tutum alan cumhuriyet seçkinlerini etkileyen batılılaşma

²⁸ Şerif Mardin, "Türkiye'de Orta Sınıfların Üç Devri", *Türk Modernleşmesi* (İstanbul: İletişim, 1991) içinde, s. 336-339.

²⁹ Şerif Mardin, "Ali Paşa ve Hürriyet", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset* (İstanbul: İletişim, 1992) içinde, s. 270.

³⁰ Heper, *Bürokratik Yönetim Geleneği*, 72.

³¹ Şerif Mardin, "Yeni Osmanlıların Hakiki Hüviyeti", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset* (İstanbul: İletişim, 1992) içinde, s. 278.

³² Bu mirasın Yeni Osmanlı Düşüncesinin oluşumuna katkısı için, bkz. Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, ss. 95-122.

³³ Şerif Mardin, "Osmanlı Bakış Açısından Hürriyet", *Türk Modernleşmesi* (İstanbul: İletişim, 1991) içinde, s. 121.

doğrultusunda gerçekleştirilen reformların üç tanesi önemlidir. Bunlardan ilki, iletişimde modernleşmenin bir ürünü olan matbaanın kurulmasıdır (matbaanın kurulmasını "dil"de sadeleştirme çabaları ve imparatorluğun kültür hayatına canlılık getirecek olan yeni kitapların basımı takip etmiştir.)³⁴ İkinci si, kitle iletişim araçlarının özellikle gazetelerin Tanzimat'ın son döneminden başlayarak Osmanlı toplumunda giderek yaygınlaşmasıdır. İbrahim Şinasi Efendi'nin Âgâh Efendi ile birlikte çıkardığı ilk özel Türkçe gazeteden başlayarak çok sayıda Osmanlı aydınının çıkardığı gazetelerin, geleneksel Osmanlı toplumunda olmayan "kamuoyu", "millî çıkar", "amme efkârı" gibi birçok yeni oluşumda payı büyük olmuştur. Bu süreçlere bağlı olarak Osmanlı bürokrat-aydın kesimini etkileyen üçüncü unsur, devlet-toplum ilişkisinde bir mantalite değişikliği anlamına gelebilecek "okul sistemi"ndeki değişiklik olmuştur. Modern eğitimin getirdiği yeni "okul" sistemi, her şeyden önce bir "kitaplar evreni" üstüne kuruluydu. Böylece, "okul" ve kitap", bu süreçlerden geçen öğrenciyi "ütopik" ya da "model arayıcı" ya da "ideal toplumu arayıcı" bir düşünce çerçevesine sokmuştur.³⁵ Yeni Osmanlılardan başlayarak Jön Türkler, İttihat ve Terakki ve Cumhuriyet döneminde etkili olacak bürokrat-aydın kesim, "kitaplar evreni" üzerine kurulu yeni okul sistemindeki yüksek öğrenim kurumlarında yetişerek toplumun değiştirilmesi gerektiğine inanmışlardır. Başka bir deyişle hem İttihatçılar hem de Kemalistler, Batı kökenli eğitimlerinin bilişsel ve örgütsel bilgilerini aynen geleneksel sistemdeki iktidar odaklarında olduğu gibi kendi iktidar kaynakları olarak kullanmışlardır. Böylece meşruyetlerini bilgiye hükmetmekten alan aydın-bürokrat kesimin gerçekleştirdiği kültürel reformlar, Osmanlı'dan cumhuriyete uzanan süreçte özellikle toplumu eski değerlerinden arındırmak isteyen Kemalist iktidar tekelinin dayandığı meşruyet için gerekli olan sembolik kaynakları da yaratmıştır.³⁶

Tüm bu gelişmelerle birlikte Osmanlı modernleşmesi sürecinde ortaya çıkan Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler gibi daha çok Batı tipi eğitimden geçen aydın tabakanın tüm "aktivist" çabalarına karşın, geleneksel Osmanlı düzeninde varlığını sürdüren kısmi ve keskin olmayan "merkez-çevre" ayrımı,³⁷ Osmanlı'dan cumhuriyete uzanan modernleş(tir)menin giderek daha lâdinî ve

³⁴ Osmanlı'da iletişimde modernleşmenin temin ettiği sosyal iletişimdeki değişimler, "millî bilinç" hissinin gelişmesinde (önce Osmanlı'da sonra Türkiye Cumhuriyeti'nde) önemli bir rol oynamıştır. Bkz. Şerif Mardin, *Türkiye'de İletişimin Modernleşmesinin Erken Bir Safhası Üzerine Bazı Notlar*, **Türk Modernleşmesi** (İstanbul: İletişim, 1991) içinde, s. 143.

³⁵ Şerif Mardin, "Atatürk ve Pozitif Düşünce", **Türkiye'de Toplum ve Siyaset** (İstanbul: İletişim, 1992), s. 198-200; Mardin, "Yenileşme Dinamiğinin Temelleri...", s. 223-227.

³⁶ Dietrich Jung-Wolfango Piccoli, **Yol Ayrımında Türkiye**, Çev. Berna Kurt (İstanbul: Kitap, 2004), s. 86.

³⁷ Mardin, *Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar...*, s. 37-46.

toplumsal kökenlerden bağımsız bir biçimde keskin bir hal almasıyla birlikte daha da derinleşmiştir. Başka bir deyişle Osmanlı modernleşmesi başlamadan önce merkez ile çevre arasındaki tutamak noktalarının (örneğin dinsel kurumun geniş kapsamlı şebekesi ve klasik sistemin toplumu bir arada tutan geleneksel simgeleri gibi) modernleş(tir)me sürecinde tasfiye edilmesiyle birlikte keskin ve uzlaşmaz bir merkez-çevre ayrımı ortaya çıktığı gibi³⁸ toplumun büyük çoğunluğu için modernleş(tir)me süreci, devletin empoze ettiği bir tarihi boşluk yaratmış ve geleneksel düzende dinsel cemaat, akrabalık ya da etnik aidiyetler temelinde varlıklarını sürdüren birincil toplumsallıkların, genele özgü soyut ulus tipi ikincil toplumsallıklar çerçevesinde devlet tarafından sosyal dönüşüme uğratılmak istenmesi, söz konusu toplumsallıkların büyük bir kimlik bunalımına girmelerine yol açmıştır.³⁹ Cumhuriyet modernleşmesinin öngördüğü sosyal mobilizasyona ters biçimde kendi kozalarında farklı bir modernleşme üreten ve bu haliyle cumhuriyetin keskin modernleştirme projesi karşısında dinsel ve etnik temelli toplumsal muhalefet hareketlerine bürünen kimi gerilimlerin arka planını bu boşluk ve kimlik bunalımlarında aramak yanlış olmayacaktır.

Aynı şekilde Tanzimat'la güçlenen merkezîyetçiliğin ürünü olan Jön Türk bürokratik *intelligenstia* da felsefi/spekülatif değer üretmeyen, kendine içkin muhayyel-özerk bir alan açamayan ve pratik kaygılarla hareket eden Türk düşün hayatının bir ürünü olarak⁴⁰ "bu devlet nasıl kurtarılabilir?"⁴¹ sorusuna pragmatik cevap arama noktasında hareket etmişlerdir. Siyasal ve toplumsal örgütlenme konusunda, Jön Türklerin düşüncelerine egemen olan öğeler, pozitivist bir akılçılık, anayasal bir rejim isteği ve halkçılık olarak görünmektedir. Jön Türkler, toplumu ilerletmek ve "devleti kurtarmak" için Batının bilim ve teknolojisinin örnek alınmasının gerekli olduğunu düşünmüşler ve buna göre bir toplumsal-siyasal örgütlenmenin gerekliliğine inanmışlardır. Bu amacı gerçekleştirmek için de toplum hayatında "iyi"nin ne olduğunu bilen eğitilmiş "aydınlar"ın, "halka doğru" giderek, halkı aydınlatmasının gerekliliği vurgulanmıştır.⁴² Jön Türklerin devleti yönetmeye ilişkin böylesi bir tutum içerisine girmeleri, Osmanlı devlet adamının devlet yönetimini bir tür "toplumsal mi-

³⁸ Mardin, "The Just and The Unjust", *Daedalus, Journal of The American Acedemy of Arts and Sciences*, Vol. 120, Number 3 (Summer 1991), s. 121.

³⁹ İnel-Aktar, "Devletin Bekası İçin Yürütülen Çağdaşlaşma Süreci...", s. 23-25.

⁴⁰ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908* (İstanbul: İletişim, 1992), s. 7-19.

⁴¹ Osmanlı'nın son dönemlerinde ortaya çıkan siyasi hareketlerin devleti kurtarmayı esas alan fikirleri konusunda bkz., Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri* (İstanbul: Arba, 1996), s. 51-97.

⁴² M. Şükrü Hanioglu, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, C. I (İstanbul: İletişim Yay., 1986), s. 51-72.

marlık" olarak algılamalarının sonucuydu. Osmanlı devlet adamlarının sözü edilen pratik ve pragmatik "sosyal mimar" tarafı, toplumsal örgütlenmenin en iyi şeklinin ne olacağını belirten pozitivist bilime yatkınlıkları açısından da uyuyordu.⁴³

Aslına bakılırsa Batılı bilimsel materyalist sosyologlardan esinlenerek **İçtihad** dergisi ve **Ulum-i İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası** gibi yayın organlarında bir araya gelen Beşir Fuad, Abdullah Cevdet, Rıza Tevfik, Ahmet Şuayb gibi biyolojik materyalistlerinden, Auqust Comte pozitivistinin derin etkisini üzerinde taşıyan ve **Meşveret** dergisini çıkaran Ahmet Rıza gibi Osmanlı pozitivistlerine kadar salınan Jön Türk aydınlarının toplumu tepeden inme inşa etmeye dayalı pragmatik düşün ve davranış kalıplarının İslami ve Osmanlı geçmişi bulunmaktadır. Başka bir deyişle, henüz Batı tesirine maruz kalmazdan çok önce metafiziği iptal eden İbn-i Haldun sosyolojisini Türkiye'de takip edenlerin kendine mahsus bir pozitivistliğe sahip oldukları gerçeği, Jön Türk dönemi ve sonrası Osmanlı ve cumhuriyet aydınlarını ciddi bir şekilde etkilemiştir. Örneğin **İctimaiyat** dergisinde yazan Ziya Gökalp ve Necmettin Sadak gibi sosyologlardan ilki, Türkçülük hareketini İslamcılık ve garpçılıkla mezcederek devletin ihtiyaçlarına uygun bir ideoloji meydana getirmeye çalışırken "ilme" dayandığını iddia etmesi içtimai meseleler yolu ile pozitivistliğe doğru bir yürüyüştür.⁴⁴ Bu açıdan Osmanlı'dan cumhuriyete uzanan modernleş(tir)me sürecinde devleti kurtarmak ya da milli bir devlet kurma azminde olan aydın-bürokrat-devlet adamı olan Türkiye seçkinleri, Aydınlanma aklı ile Batılı "bilim ve fen"den müteşekkil ilerlemeye dayalı pozitivistliği bir manivela olarak kullanmışlardır. Bu itibarla, devletin bekası uğruna toplumu birbirleriyle dayanışma ve yardımlaşma (solidarisme) içinde hareket eden, uyumlu bir organizma olarak tasavvur eden korporatist Türk kamu felsefesi, cumhuriyet modernleşmesinde de devam etmiştir. Cumhuriyet seçkinleri yeni değerler çerçevesinde oluşturmak istedikleri milli devlete "sınıfsız, imtiyazsız ve kaynaşmış bir toplum" yaratmak sevdasına düştüklerinden, biçimsel anlamda tüm yeniliklere rağmen "öz" korunmuş ve topluma ilişkin geleneksel anlayıştan kopamayarak geleneksel "korporatist" niteliği devam ettirmişlerdir.⁴⁵ Bunun nedeni, Türk-İslam imparatorluklarından Osmanlı'ya ve oradan da Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal eden siyasal kültürde, devlete topluluğun genel uyumunu sağlamakla görevli bir araç olarak bakılmasından ve devletin vesayetçi bir biçimde toplumu gütmek istemesinden

⁴³ Mardin, "Atatürk ve Pozitif Düşünce", s. 193-194.

⁴⁴ Ziyaeddin Fahri, "Türkiye'de Pozitivistliğin Tarihçesi", *Ülkü, Halkevleri ve Halkodaları Dergisi*, S. 89, C. XV (Temmuz 1940), s. 392-393.

⁴⁵ Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm* (İstanbul: İletişim, 2005), s. 7-8.

kaynaklanmıştır. Bu açıdan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu yeni bir Batılı yüze sahip olmasına rağmen, daha ziyade Osmanlı toplumunun toplumsal, siyasi ve kültürel düzeninin ulusal çapta yeniden dirilişidir.⁴⁶

SONUÇ

Bu çerçevede Kemalizm bireyin devlet ve toplum karşısında önceliği ve kutsallığını savunması bağlamında geleneksel Osmanlı devlet anlayışının devamı ve farklı biçimsel araçlarla yeniden üretilmesi olarak okunabilir. Diğer bir deyişle, yukarıda da belirtildiği gibi imparatorluktan cumhuriyete geçişte devletin bireye olan öncelliğinin korunması bağlamında özün korunması söz konusuysen, devletin bekasının korunması açısından biçimsel araçların değişimi söz konusudur. Ancak bu biçimsel araçlar Kemalistler tarafından icat edilmiş değil, Osmanlı modernleşmesinde de üzerinde düşünülen kavramlardır ve bir kısmı Kemalizm öncesi modernleştiriciler tarafından hayata geçirilmişlerdir. Kemalistler, cumhuriyet öncesinde tartışılan bu kavramları hayata geçirmişler ve geleneksel kavram ve meşrulaştırma araçlarının yerine laiklik, halkçılık, inkılâpçılık ve milliyetçilik gibi araçları koymuşlardır.⁴⁷ Ancak özü korumak için geliştirilmiş olan bu araçlar, pozitivist mantığın bir uzantısı biçiminde toplumsal hayata, jakoben bir biçimde egemen kılınmaya çalışıldığı ölçüde meşruiyet krizi ya da Mardin'in ifadesiyle bir boşluk yaratmıştır.⁴⁸ Devleti içine düşmüş olduğu gerilik durumundan kurtarmaya çalışan Osmanlı modernleşmecilerinden farklı olarak Kemalist elit, içinde bulunulan kötü durumdan kurtulmanın reçetesi olarak biçimsel anlamda topyekûn batılılaşmayı hedeflemiş, batılılaşmayı sağlamak için geleneksel araçların yerine yeni araçlar oluşturma çabasına girişmiştir. Bu araçlardan birisi, olayları destansı bir biçimde anlatarak siyasal meşruiyet için "tarih"i bir araç olarak kullanan Osmanlı geçmişinde olduğu gibi cumhuriyet tarihçiliği de Osmanlı tarih yazımının etkisinde kalarak, hem üslup ve tarz olarak hem de zihniyet olarak Osmanlı tarih yazıcılığını tevarüs etmiştir. Aslına bakılırsa, 1930'larda yazılan resmi tarih tezi ile tersten imparatorluk tarihçiliği benimsenmiştir. Başka bir deyişle, ulus-devlet inşa sürecinde etkili olan Alman ve Fransız romantik, idealist, pozitivist ve tarihselci akımlardan ve geleneksel Osmanlı tarih yazıcılığından esinlenen cumhuriyet tarihçiliği de, milli kimlik inşa etme sürecinde İslam ve Osmanlı öncesi tarihi, ulusçuluk akımını yakacak bir enstrüman olarak tasavvur etmiş,

⁴⁶ Dietrich Jung-Wolfango Piccoli, s. 77.

⁴⁷ Kemalist ilkelerin Osmanlı kökenleri için bkz. Eric Jan Zürcher, "Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları", Der. Ahmet İnel, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Kemalizm*, Cilt 2 (İstanbul: İletişim, 2006), s. 44-54.

⁴⁸ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, (İstanbul: İletişim, 6. Baskı, 1993), s. 38.

kitleleri Osmanlı ve İslam geçmişinden soyutlayan bir eğitimin aracı olarak görmüş ve tarihi devletin siyasal meşruiyeti için kullanmıştır.⁴⁹ İkincisi, muhayyel cemaat anlamında ulus inşası, ulus inşasının zorunlu sonucu olan yeni tarih ve değerler yaratımı, dinî olanın kamusal alandan uzaklaştırılması anlamında kullanılan laikliktir.⁵⁰ Devletin kurtarılması için Osmanlıcılık ve İslamcılıktan farklı olarak Batıcılık ve Türkçülüğün bir sentezi olarak değerlendirilebilecek olan cumhuriyet modernleşmesi, İslam ve Osmanlı geçmişini Osmanlı modernleşmecilerinden farklı olarak, yeni kimliğin bir unsuru olarak değil, “ötekisi” olarak görmüştür. İslam ve Osmanlı geçmişinin ötekileştirilmesi, milli kimliğin inşasında önemli yer tutan tarih ve köklü bir geçmişe sahip olma duygusunda bir boşluğun açığa çıkmasına sebebiyet vermiş ve bu boşluk, Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi gibi tezlerle doldurulmaya çalışılmıştır. Üretilmiş olan bu tezler, yaratılmış olan boşluğu doldurmak yerine daha da derinleştirmiştir. Başka bir ifadeyle, devletin kendini kabullendirmesinin geleneksel araçlarının kaldırılmasının yarattığı boşluğu doldurması için icat edilmiş tarih ve gelenekler, yaratılan boşluğu dolduramamış, geleneksel kavramlar ve semboller gibi toplum ve birey nezdinde meşruluk yaratamamış, aksine meşruiyet krizini sürekli hale getirmiştir. Mardin’in ifadesiyle, Kemalist ideoloji, ümmetçi ideoloji karşısında dinin toplum ve kişi katında gördüğü işlevi görememiştir. Kültürün yaratıcı katında din ve geleneğin simgesel kozmogonisi içinde kendi anlam dünyasını oluşturan toplumsallıkların birey nezdinde yaratmış olduğu anlam karşısında Kemalist milliyetçi ideoloji rakip olamamıştır.⁵¹∇

⁴⁹ Büşra Ersanlı Behar, **İktidar ve Tarih** (İstanbul, Afa, 1992), s. 20-21, 41, 45, 58.

⁵⁰ Geleneğin icadı ve muhayyel cemaat kavramları konusunda bkz., Selim Deringil, “Osmanlı İmparatorluğunda Geleneğin İcadı, Muhayyel Cemaat (Tasarımlanmış Topluluk) ve Panislamizm”, **Toplum ve Bilim**, S. 54-55 (Yaz/Güz, 1991), s. 47-48.

⁵¹ Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji**, s. 148-149.

KAYNAKÇA

- BERKES, Niyazi(1978), **Türkiye'de Çağdaşlaşma** Doğu Batı, İstanbul.
- BEHAR, Büşra Ersanlı (1982), **İktidar ve Tarih**, Afa, İstanbul.
- ÇAYLAK, Adem (2007), "Türkiye'de Siyasal Muhalefet Kültürü", **Türkiye Günlüğü** 89 (Yaz).
- DERİNGİL, Selim (1991), "Osmanlı İmparatorluğunda Geleneğin İcadı, Muhayyel Cemaat (Tasarımlanmış Topluluk) ve Panislamizm", **Toplum ve Bilim**, S. 54-55 (Yaz/Güz).
- DOĞAN, Atilla (2006), **Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm**, İstanbul Bilgi Üni., İstanbul.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri (1940), "Türkiye'de Pozitivizmin Tarihçesi", **Ülkü, Halkevleri ve Halkodaları Dergisi**, S. 89, C. XV (Temmuz).
- HANİOĞLU, M. Şükrü (1981), **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üçdal, İstanbul.
- _____ (1986), **Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, C. I, İletişim, İstanbul.
- HEPER, Metin (1973), **Bürokratik Yönetim Geleneği**, ODTÜ İdari Bilimler Fak., Ankara.
- _____ (2006), **Türkiye'de Devlet Geleneği**, Çev. Nalan Soyank, Doğu Batı, Ankara.
- İNALCIK, Halil (1958), "Osmanlı Hukukuna Giriş", **AÜSBFD**, C. XIII, N. 2 (Haziran)
- _____ (1968), "The Nature Of Traditional Society: Turkey", (Eds.) R. E. Ward and D. Rustow, **Political Modernization in Japon and Turkey**, Princeton University, Princeton.
- _____ (1995), "Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam", Der. Mustafa Özel, **Tarih Risaleleri**, İz, İstanbul.
- İNSEL, Ahmet (2006), "Giriş", Der. Ahmet İnsel, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Kemalizm**, Cilt 2 İletişim, İstanbul.,
- İNSEL, Ahmet-AKTAR, Cengiz (1987), "Devletin Bekası İçin Yürütülen Çağdaşlaşma Sürecinin Toplumsal Sorunları", **Toplum ve Bilim**, 31/39 (Güz 1985-Güz).
- JUNG, Dietrich-PICCOLI, Wolfango (2004), **Yol Ayrımında Türkiye**, Çev. Berna Kurt, Kitap, İstanbul.
- KALAYCIOĞLU, Ersin-SARIBAY, Ali Yaşar (2007), **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, Alfa Aktüel, Bursa.
- KAZANCIGİL, Ali (2007), "Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm", Derl. Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Aktüel, Bursa.

- KİLİ, Suna (2003), **Türk Devrim Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul.
- KÖKER, Levent (1993), **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim, İstanbul.
- MAHÇUPYAN, Etyen (1999), "Kemalizm Pozitivizm ve İktidar, Devlet/Ulema İlişkilerinde Modern Durum", **Doğu Batı**, S. 7 (Mayıs-Temmuz).
- MARDİN, Şerif (1991), **Türk Modernleşmesi**, İletişim, İstanbul.
- _____ (1991), "The Just and The Unjust", **Daedalus, Journal of The American Acedemy of Arts and Sciences**, Vol. 120, Number 3 (Summer 1991).
- _____ (1992), **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, İletişim, İstanbul.
- _____ (1993) **Türkiye’de Din ve Siyaset**, İletişim, İstanbul.
- _____ (1996), **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İletişim, İstanbul.
- ORTAYLI, İlber (1983), **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Hil, İstanbul.
- ÖĞÜN, Süleyman Seyfi (1995), **Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye**, Bağlam, İstanbul.
- PARLA, Taha (1995), **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları**, Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Oku, Cilt 3, İletişim, İstanbul.
- _____ (2005), **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm**, İletişim, İstanbul.
- TUNAYA, Tarık Zafer (1996), **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, Arba, İstanbul.
- ZÜRCHER, Eric J. (2006), "Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları", Der. Ahmet İnsel, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemalizm**, Cilt 2, İletişim, İstanbul.